

Nemət VEYSƏLLİ,
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq
Akademiyası, redaktor

(əvvəli ötən saylarımızda)

Haşiyyə **və ya olmuş əhvalat**

Deyilənə görə, on doqquzuncu əsrin ortalarında soslu Yaqub Məlik Məşədi Soltanalının yanına gəlir. Məşədi Soltanalı soslu Yaqub Məlikdən soruşur:

- Yaqub kirvə, səndən nə əcəb, mənə yada salmısan?

Soslu Yaqub Məlik çəkinə-çəkinə bu- ra, Hayzillərə nə üçün gəldiyini Məşədi Soltanaliyə söyləyir.

- Məşədi, bilirsən ki, mənəni aşağılarda nə qədər zəmin, taxılım, dirriyim var.

- Bilirəm, Yaqub Məlik, bilirəm.

- Taxıl yetişib. Biçinin qızgın çağıdı. Yol uzaqdı deyə dərzləri, məhsulu yığıb xırmanlara çatdırı bilmirik. Gəlmişəm ki, dərzləri kəndə, Sosa daşımaq üçün torpağından mənə bir araba yolu verəsən. Məhsulum zay olub gedir, əziyyət çəkirik.

Deyilənə görə, Məşədi Soltanalı hündürboy, çox yaraşlıq kişi olub. O, təmkini, bəylərə xas ağyanalığını pozmadan deyir:

- Yaqub Məlik, bu çox çətin söhbətdir, xahiş edirəm, mənə bir az möhlət verəsən, bir qərara gəlirəm, qərara gələndən sonra özüm sənə sifariş göndərəm.

Məşədi Soltanalı bir neçə gün düşü- nüb-daşınandan sonra soslu Yaqub Məliyə sifariş göndərir. Yaqub Məlik isə deyilən vaxt yenidən Məşədi Soltanalının iqamətgahında peyda olur.

Məşədi Soltanalı birbaşa mətəbə ke- çir:

- Yaqub Məlik, sənəni xahişin üstə çox fikirləşdim, lap çox. Qərarım belədi: Mən sənə dərzlərini, aşağılarda becərdiyin məhsulları daşımaq üçün araba yolu versəm, torpaqlarım çox korlanacaq, mən sənə ancaq və ancaq ciğir, eşşək yolu verə bilərəm, vəssalam.

Veysəlli Məşədi Soltanalı ilə soslu Yaqub Məliyin söhbətləri bununla da bitir.

Mənim mühərribəm

Gördüklərim, düşündüklərim və ağırlarım (may, 1993, aprel, 1999)

Qayıdıram bayaqkı mətəbin üstünə: ermənilərin Tola düzündə kəhriz üçün quyuyu qazmağına və bir də aeroport məsələsinə.

Veysəllilərin qeyrətli kişiləri, dəliqanlıları gündüzdən tədbirləri görürlər: maşın-mexanizm, buldozer, qreder, traktorları bir yerə cəmləşdirirlər. Gecənin tən yarısında, zil qaranlıqda, aeroportun xidmətçi erməniləri, işçiləri çəki- lib evlərinə gedəndən sonra hücum edirlər Tola düzünə. Traktorlar, buldozərlər quyuları doldurur. Tola düzü əvvəllər, quyular qazılmazdan qabaq necəydi, elə həmin vəziyyətə də düşür. Çoxfunk- siyalı antenaları, dispetçer otağını, təy- yarənin enib-qalxma zolağını, meydan- da istifadə edilən başqa cihazları sonun- cusuna qədər sökürlər, qablaşdırırlar və haraya apardıqlarını, harda gizlətdikləri- ni bir veysəllilər bilir, bir də onların Al- lahları. Səhər tezdən işçilər aeroporta gələndə gözlərinə inanmırlar. O böyük- lükdə aeroport antenalı-zadlı, dispetçer otağı, noviqasiya cihazları ilə birgə yoxa çıxıb. Aləm bir-birinə qarışır. Xankən- dindən, sabiq DQMV-nin, Füzuli rayonun- nun yüksək çinli zənbərləri hamısı gəlir Veysəliyə, Tola düzünə. Baxıb görürlər ki, lələ köçüb, yurdu qalıb.

Sabiq DQMV-nin partiya, sovet və in- zibati orqanlarının rəhbərləri, Füzuli ra- yon partiya komitəsinin lakey işçiləri veysəlliləri bu hərəkətlərinə görə bərk- hədələyirlər, bu özbaşınalıqlarına görə "qanun" qarşısında cavab verəcəklərini bildirdilər.

Qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş kənd ağsaqqalı yuxarıdan gələnlərə çə- kinmədən, qorxmadan camaat adından fikrini bildirir:

- Bizim razılığımız olmadan torpaqla- rımızda quyular qazdırmısınız, aeroport salmışınız. Bir gün bu qanunsuzluğun, özbaşınalığın sonu olmalıydı. Burada bi- zim üçün qanunların təsnifatını söylə- məyin. O qanunları biz də oxumuşuq.

Bununla da iki-üç saatın içində, neçə illərdən bəri veysəllilər üçün şərəf və lə- yaqət məsələsi həll edildi.

İstər sabiq DQMV-nin tərkibində, da- ha doğrusu, inzibati-ərazi bölgülərinə - Xankəndinə, istərsə də Yuxarı Veysəlli-

yə, Yuxarı Divanalılara, Qacarda, Vila- yetə heç bir dəxli olmayan, amma ərazi-ləri, təsərrüfatları ermənilərlə qonşu kəndlərin belə problemləri kifayət qədə- di.

Görünür, bu millət başqalarının mül- kiyyətini, torpağını necə mənimsəmə- yin, ona necə sahib çıxmasını dərslərini yaxşı öyrənib. Məsələn, qonşularımız, Çartaz kəndinin əhalisi, SSRİ-nin süqu- tu ərəfəsində bizimlə öz torpaqları ara- sından başladılar eni bir metr olan xə- ndək çəkildilər. Yetmiş ildə onlar belə bir addımı niyə atmırdılar? Bu ayrı söhbətin mövzusu. Onların bicliyinə, çoxbil- mişliyinə bax ki, xəndəyi qazıb torpağı bizim tərəfə tökdürdülər. Özlərinin ərazi- lərinin bütövlüyünə, tamlığına xələl gəl- mirdi. Amma xəndək qazılarkən oradan çıxan torpaq kütləsi bizim ərazini yararsız hala salırdı.

Ya da görürdün torpaq sərhədlərinin qovuşduğu yerdə cavan çəkil ağacları əkirdilər. İllər keçirdi, bir də baxıb görür- dün ki, həmin o iki, üç il bundan qabaq əkilmiş səkillik bizim tərəfə "addımla- yıb".

Ağdam-Füzuli magistral asfalt yolun- dan ilk növbədə Veysəliyə, sonra da Çartaza, Sos və Məşədkəndə ayrıca qol ayrılırdı. Əslində bu qanadın uzun və əsas hissəsi elə bizim ərazidən keçirdi.

Qonşu "Kommunizm" adına kolxozun, Çartaz kəndinin ağsaqqalları guya cent- lemen, "beynəlmiləçilik" addımı atırdı- lar. Həmin o bizim - Yuxarı Veysəllinin ərazisindən keçən yolların kənarlarına körpə çinar əkirdilər və hərdən bir həmin çinarları su daşıyan maşınlarla sulayırdı- lar. Ayrıq müşahidə qabiliyyəti olanlar üçün erməni milli kodunun əsl mahiyyə- tini yaxşı bildirdilər: beynəlmiləçilik, həmreylik bayrağına bürünüb onlar bir gün bu yolun onlara məxsusluğunu iddia edəcəklər.

Sabiq Vilayətdə Azərbaycan kəndləri- ni, azərbaycanlıları iflic, qolsuz-qanad- sız etmək üçün ayrı fəndlərə də əl atırdı- lar. Qabaqcadan Moskvanı, Bakını ələ alırdılar, sonra da Vilayətdən qərar veri- lirdi: Martunidəki filan Azərbaycan, filan erməni kolxozu ilə birləşdirilsin - vahid təsərrüfat yaradılsın. Verdikləri qərarlara da diplomatik don geyindirildilər. Belə olan halda əmək məhsuldarlığı artacaq,

beynəlmiləçilik prinsipləri bərqərar ola- caq. Bununla da Azərbaycan kəndləri- nin, onlara məxsus dələ-baba torpaqları- nın qara günləri başlayırdı. Təzəcə ya- ranmış vahid təsərrüfata məxsus kolxo- zun maşın-mexanizm stansiyaları, təmir emalatxanaları, su kanalı, elektrostansi- yalar və sair vacib obyektlər, qurğular azərbaycanlılara məxsus torpaqlarda yerləşdirilirdi. Nəticədə ermənilər, Ste- panakertdəki strateqlər azərbaycanlıla- rın torpaqlarını parça-parça, dilim-dilim etdilər. Azərbaycanlılar bir də ayılıb gör- dülər ki, onlara məxsus torpaqların ha- mısı parkın, kanalın, meliorasiya qurğu- larının, yeni çəkilmiş yolların altında qa- lıb. Mübahisə, etirazlar səslənəndə də deyirdilər: "Biz vahid təsərrüfatıq". Məq- sədlərinə çatandan sonra kolxozlar yeni- dən ayrılırdı. Vahid təsərrüfat deyilən tə- ləyə münbit torpaqlar, alma və üzüm bağları, çoxsaylı mal-qara, sayı on min- lərə çatan sürüləri ilə daxil olan azərbay- canlılar - təsərrüfatlar ayrıldıqdan sonra dilənçi vəziyyətinə düşürdülər. Vilayətin qərarı ilə ləğv edilən qoyunçuluq təsə- rrüfatlarının otlaqları azərbaycanlıların əlindən alınıb, verildi ermənilərə. "Qo- yunu olmayan təsərrüfatlara otlaqlar nə üçün lazımdı?" - deyirdilər.

Muxtar Vilayətin mövcud olduğu 70 il müddətində milli məsələdə vahid, dəyiş- məz xətt bəlli idi: mümkün dərəcədə çə- lişmək lazımdır ki, kommunikasiya xətləri, yollar, yüksək gərginlikli elektrik xətləri azərbaycanlılar yaşayan məskənlər- dən keçsin. Vilayət üzrə bütün layihələş- mə və planlaşdırma siyasəti məhz bu məqsədə yönəldilməlidir. Muxtar Vilayə- tin rəhbərlərinin həyata keçirmək istə- dikləri bütün vacib layihələr əvvəlcə çox asanlıqla Stepanakertdə, Bakıda, sonra isə Moskvada reallaşırdı. Bu layihələrin nəticələri uzaq-uzaq illərə hesablanmış- dı.

Azərbaycanın partiya, sovet orqanla- rının nəzarətsizliyindən məhərətlə istifa- də edən, Azərbaycan xalqının milli mə- nafeyini şəxsi, məhəllə dəyərlərdən aşı- ğı tutan adamların maymaqlığından isti- fadə edən qonşularımız niyyətlərində daha uzaqlara gedirdilər. Onlar bu cür məqsədlərini Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Laçının - bir sözlə, Vilayətə bitişik kənd- lərə, yaşayış məskənlərində də həyata keçirirdilər. Bu proses ilk növbədə Qara-

bağda, Naxçıvanda, Qazaxda, Tovuzda da gedirdi. Bu yetmiş ildə ermənilər Azərbaycan torpaqlarını, dədə-baba tor- paqlarımızı necə zəbt etməyin, ələ keçir- məyin forma və yollarını planlı şəkildə axtardıqları halda, Azərbaycan qadınları, qızları isə qızmar günəş altında "ağ qızıl" becərməkdən, pambıq yığıcı za- manı əyilib-qorxmadaq belləri bükülür- dü, üz-gözləri qara saca dönürdü. Bu cür əzab-əziyyətdən sonra Azərbaycan xa- nımlarına xas o xanım-xatınlıqdan əsər- əlamət belə qalmırdı.

Al bayraqlar, ordenlər almaq yarışına girmişdik. "Fövqəladə nailiyyətlərimizi" qeyd etmək üçün Moskvadan Bakıya gəl- lən hər hansı bir qanıçenin, ölünənlərin "şərəfinə" bütün xalq, millət Binə aero- portundan ta Çənberəkəndədək "yalılı" gedirdi. Çox təəssüf ki, 1988-ci il fevra- lın 13-dən başlayan faciələrimizin ilkin rüşeyimi məhz elə o illərdən başlayıb.

Deyim ki, Martunide, Martuni rayon beynəlmilə orta məktəbdə təhsil aldığı- m illərdə (1957-1959) milli ayrı-seçkiliyə rast gəlmişəm, yox, o zamanlar Füzuli rayonunun Yuxarı və Aşağı Veysəlli, Di- lağarda, Divanalılar kəndlərinin yeniyet- mələri, Martuninin Kuropatkinə, Əmralları, Qaradağlı, Xocavənd və Muğanlı kəndlərinin yeddi illik məktəblərinin bu- raxılış sinifləri, şagirdləri məhz bu təhsil ocağına yollanırdılar. Martuni beynəlmilə orta məktəbinə hətta Ağcabədidən də məzunlar gəlirdi. Milliyətcə erməni olan şagirdlərlə voleybol, futbol oynayırdıq. Martunidəki beynəlmilə orta məktəb bəlkə də o zamanlar bu ətrafda fəaliyyət göstərən təhsil ocaqlarının ən yaxşısı, mükəmməli idi. Məcburi şəkildə tədris edilən fənlərlə yanaşı, rus dili və ədəbiyyatı, idmana, hərbi hazırlığa da xüsusi fikir verildirdi.

Müəllimlərimiz də təsadüfi adamlar deyildilər. Əksəriyyəti ali pedaqoji, uni- versitet təhsili almışdılar. Üstündən ne- çə illər keçib, amma hələ də Rafiq Abdullayevi, Qasım və Bəhmən Məmmədovları xoş duyğularla xatırlayıram. On- lar bizim üçün peşəkar, qayğıkeş müəl- lim olmaqdan savayı, həm də böyük şəxsiyyətlərdir. Məktəbdə, o ətrafda ki- min hünəri nəydi şagirdlər arasında milli ayrı-seçkilik salaydı, milli zəmində onla- rı təhqir edəydilər - müəllimlərimiz ələmi dağdırdılar. Səmimi şəkildə etiraf et-

məliyəm ki, doğulduğum, boya-başa çatdığım Yuxarı Veysəlli kəndi, Füzuli rayonundan daha çox, yuxularıma bax, Azərbaycanın bu kiçik qəsəbəsi, küçə və dalanları sakit, bağlı-bağatlı yaşayış məskəni girir. Ağappaq, məhz Martuni- yə məxsus sal dağlardan, mədənlərdən çıxan daşlarla döşənmiş, qəribə dalanla- rı, döngələri olan qəsəbə mərkəzini gör- mək üçün indi burnumun ucu göynəyir. Vərəndənin, Qaradağlının, Kuropatkin və Muğanlının, Əmralların al yanaq, boylu-buxunlu qız-gəlinləri şənbe-bazar günləri tər-təmiz, səliqəli və hər şeyi öz qiymətinə satılan dükanlarında, univer- samlarında alış-veriş edirdilər, Qarabağ marallarının səsi-küyü ələmi başına gö- türərdi. Beynəlmilə orta məktəbdə təhsil aldığı illərdə hər həftənin şənbe günləri maşınla, çox vaxt da piyada kəndə ge- dərdik. Bazar ertəsi də həmin minvalla dərsə qayıdardıq. Köhnə, 50-60-cı illərin yolunun, qəsəbənin gircəyində kiçik, tağılı daş körpü vardı. Körpüdən bir az, qəsəbənin mərkəzinə doğru addımlayı- rıdın, yolun sağında alma, armud bağla- rıydı. Hər dəfə yolu keçəndə, uca, az qa- la bir əsrlik yaşıl olan armud ağacı, onun lap uca, buludlara toxunan qanadlarındakı qıp-qırmızı qızarmış, salxım armud- lara həsrət-həsrət baxırdım. Vallah, bil- lah, bəzəyib eləmirəm, elə bil ulduzları, günəşi parça-parça doğrayıb ağacın bu- daqlarından asmışdın. Günəş dan yerin- dən doğanda, yetişmiş, qızarmış, sulan- mış armudlar min rəngə çalırdı.

Martuni qəsəbəsini səciyyələndirən, gözəlləşdirən başqa bir əlaməti də ya- dımda qalıb. Xırda yarpaqlı nəhəng çin- narın dibində suyu gürhagur axan kəhriz vardı. Çinar o qədər böyük və əzəmətliy- di ki, nəhəng gövdəsi ətrafında qəzet köşkləri, xırdavat dükanları da düzül- müşdü. Hətta, avtovağzal da bu nəhəng çinarın dibindəydi. Dispetçer otağı, kas- sa, Martuninin kəndlərinə, Vilayət mərkəzinə, Füzuli və Ağdam, hətta Bakı və Yerevana gedən avtobuslar da mənzil başına buradan yollanırdı. Amma bu ət- rafın yaraşığı, koloriti təkcə bu sadaladı- ğım əlamətlər deyildi. Əsas məsələ, ta- maşa şagird yoldaşım Elman Gülməm- mədovun (o, ana tərəfdən mənə qohum- du) at arabası ilə gəlib bu kəhrizdən mərkəzi xəstəxanaya su daşımağı idi.

(ardı var)